

<https://doi.org/10.15407/socium2020.04.034>

УДК 336.7

JEL D14, F30, G15, G51

Шаповал Ю.І., канд. екон. наук, науковий співробітник відділу грошово-кредитних відносин ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: shapoval@nas.gov.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9965-5522>, ResearcherID: S-5145-2017, ScopusID: 57209218282

ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЯМ У СВІТІ ТА УКРАЇНІ¹

За даними опитування *Findex* проведено порівняльну оцінку використання населенням рахунків у фінансових установах за групами: країни, що розвиваються; країни з високим рівнем доходу; Україна. Враховано бар'єри, які виникають під час використання фінансових послуг, а також соціоекономічні (рівень доходу, зайнятість) і демографічні характеристики (гендерні, вікові) користувачів. Виявлено зростання частки власників рахунків, які здійснюють платежі з використанням мобільних телефонів та інтернету. При цьому як серед населення, яке користується банківськими послугами, так і населення, яке не охоплене банківськими послугами, жінки та користувачі з бідних верств мають менший доступ до зазначених технологій. На відміну від світових показників в Україні рівень володіння рахунком у фінансовій установі є однаковим, як серед жінок, так і серед чоловіків, проте існує розрив між багатими та бідними верствами, а також за зайнятістю населення. Проаналізувавши причини й ознаки населення, яке не користується банківськими послугами, виявлено недовіру українців до фінансових установ, як значний бар'єр до володіння рахунком. Представлено огляд показників використання рахунку у фінансовій установі з метою отримання державних виплат, заробітної плати в приватному секторі, здійснення розрахунків з бізнесом (оплати комунальних послуг, внутрішніх грошових переказів, платежів від індивідуальних підприємців). Виявлено активізацію проведення цифрових платежів в Україні, порівняно з більшістю країн, що розвиваються. Як у країнах з високим рівнем доходу, так і в Україні власники дебетових карток частіше використовують їх, порівняно з країнами, що розвиваються. Зауважено, що наявність рахунку у фінансовій установі не свідчить про схильність населення до використання його з метою накопичення заощаджень. У цілому рівень фінансової інклюзії з позиції попиту зростає у світі та швидшими темпами в країнах, що розвиваються, зокрема в Україні, що зумовлено поширенням мобільних телефонів та інтернету. У країнах з високим рівнем доходу спостерігається більш активне використання фінансових послуг, незважаючи на нерівність за віком, статтю, зайнятістю населення. Рівень їх використання в Україні за своїми показниками хоч і відповідає середньому, але значно відстає від показників країн з високим рівнем доходу. Встановлено, що населення в країнах з високим рівнем доходу, яке володіє рахунком у фінансовій установі, є економічно активним, частіше заощаджує та позичає у фінансових установах, порівняно з країнами, що розвиваються, де надають перевагу “неформальним” способам заощадження та кредитування. Виявлено низький рівень проникнення депозитів і кредитів серед фізичних осіб на фоні активізації безготівкових розрахунків. Обґрунтовано, що високий рівень фінансової інклюзії населення залежить не тільки від володіння рахунком у фінансовій установі, але й від механізмів його використання. Визначено шляхи активізації використання фінансових послуг: розвиток мобільних платежів, цифровізація приватних і державних виплат, підвищення фінансової грамотності.

¹ Статтю підготовлено у рамках НДР “Фінансова інклюзія як чинник соціоекономічного розвитку України” (номер державної реєстрації 0119U001859).

Ключові слова: фінансова інклюзія, використання фінансових послуг, попит, рахунок у фінансовій установі, мобільні гроші, населення.

Shapoval Yu.I., PhD. (Economics), scientific fellow, department for monetary relations, State Organization “Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine”, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: shapoval@nas.gov.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9965-5522>, ResearcherID: S-5145-2017, ScopusID: 57209218282

HOUSEHOLD USAGE OF FINANCIAL SERVICES AROUND THE WORLD AND UKRAINE

Under the Findex dataset, paper suggests a comparative assessment of the usage of financial accounts by groups (developing countries, high-income countries, and Ukraine). Authors outlines the barriers, which arise while using financial services and both socio-economic (income level, employment), and demographic characteristics (gender, age) of users. The increase of account holders, who make payments using mobile phones and the Internet, was marked. Simultaneously, women and poorer users have less access to these technologies, both among the banked and unbanked population. In contrast to world indicators in Ukraine, the level of financial account ownership is the same for both women and men, but there is a gap between richer and poorer, and a gap across the active labour force. Having analysed the unbanked population's causes and characteristics, Ukrainians' distrust of financial institutions was a significant barrier to account ownership. An overview of the indicators of financial account usage to make public payments, receive wages in the private sector, settlements with business (utility payments, domestic remittances, payments from individual entrepreneurs) is under consideration. The intensification of digital payments in Ukraine is observed in comparison with the majority of developing countries. The holders use debit cards more often in developing countries as well as in high-income countries and Ukraine. It is highlighted that financial account ownership does not indicate the population's addiction to use it to accumulate savings. In general, the level of financial inclusion from the demand side is growing globally, and faster in developing countries, including Ukraine, due to the outspread of mobile phones and the Internet. There is more active usage of financial services in high-income countries, despite inequality in age, gender, employment. Although Ukraine usage indicators correspond to the average, the level lags far behind the indicators of high-income countries. It has been revealed that people in high-income countries owning financial account are more likely to be economically active, to save and borrow from financial institutions than those living in developing countries, who prefer informal ways of saving and lending. A low level of penetration of deposits and loans among individuals was noted alongside activation of non-cash payments. It is substantiated that the high level of financial inclusion of the population depends not only on the possession of a financial account but also on its usage mechanisms. The ways of increasing the use of financial services are identified, such as mobile payments, digitalisation of private and public payments, and an increase in financial literacy.

Keywords: financial inclusion, use of financial services, demand, financial account, mobile money, population.

Концепція інклюзивного розвитку у її нинішньому форматі, яка сформувалась у результаті “еволюціонування концепції сталого розвитку (остання залишається домінантною для цивілізаційного розвитку у ХХІ ст.” [1, с. 138]), важливу роль відводить інклюзії. Фінансова інклюзія стала одним з головних орієнтирів програм соціо-економічного розвитку багатьох країн і міжнародних інституцій, що підтверджується

зокрема включенням її до Порядку денного сталого розвитку до 2030 р.². В Україні фінансова інклюзія також залишається одним з основних напрямів “Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року”, яка передбачає зростання рівня користування фінансовими послугами, посилення захисту прав споживачів фінансових послуг, підвищення рівня фінансової грамотності населення [2, с. 14].

Хоча сьогодні індустрія фінансових послуг пропонує широкий доступ до ресурсів для задоволення фінансових потреб населення, проте досить часто у фізичних осіб відсутні можливості використання фінансових послуг. Незважаючи на структурні перетворення у суспільстві завдяки активному застосуванню фінансових технологій у більшості країн світу, пандемія COVID-19 збільшує розриви соціоекономічного розвитку. Це спонукає до пошуку шляхів поглиблення фінансової інклюзії, оскільки вигоди від активного використання фінансових продуктів і послуг (економія коштів, мінімізація ризиків тощо) отримують не лише користувачі фінансових послуг, але й усі суб’єкти індустрії фінансових послуг.

Мета статті – провести порівняльну оцінку використання³ фінансових послуг населенням у світі та Україні.

Відповідно до положень наявних досліджень з питань фінансової інклюзії, інклюзивні фінансові системи – це ті, що мають високу частку осіб, які користуються фінансовими послугами, та забезпечують населення ширшим доступом до фінансових ресурсів з метою задоволення їхніх потреб. На думку А. Демиргюч-Кунт та її колег, невміння населення користуватися фінансовими послугами поглиблює проблему нерівності доходів і призводить до повільного економічного зростання [3, с. 2]. Ф. Алєн та інші виявили, що активізація використання рахунків у фінансовій установі пов’язана із сприятливим середовищем для доступу до фінансових послуг, наприклад, невисоким рівнем комісій при обслуговуванні рахунку та безпосередньою близькістю до фінансових посередників. Політика щодо зменшення бар’єрів фінансової інклюзії може розширити коло користувачів рахунків у фінансових установах, насамперед, бідних верств населення та сільських мешканців, і заохотити наявних власників рахунків частіше їх використовувати [4, с. 5]. Розвиток фінансової екосистеми як сукупності учасників фінансового ринку, які взаємодіють між собою та із середовищем функціонування, стимулюватиме фінансову інклюзію.

Зі свого боку фінансові технології також розширюють доступ до фінансових послуг, що особливо спостерігається під час пандемії COVID-19, коли фінтех створив нові можливості для розвитку цифрових фінансових послуг з метою посилення фінан-

² Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року: резолюція ООН. 2015. с. 8.

³ Під використанням фінансових послуг розуміється частота та механізми користування рахунком у фінансовій установі (для накопичення заощаджень, кредитування, проведення платежів і грошових переказів тощо). Цей вимір відображає ефективність фінансової системи. Оскільки лише можливість доступу до фінансових послуг є недостатнім для формування інклюзивної фінансової системи. Попит населення на фінансові послуги зростає завдяки чіткому розумінню постачальниками фінансових послуг потреб кожного сегмента населення. У такий спосіб інформація з позиції попиту населення на фінансові послуги враховується при визначенні рівня фінансової інклюзії.

сової інклюзії на фоні заходів соціального дистанціювання. Демонструючи індекс цифрової фінансової інклюзії, Р. Сахай та інші засвідчили, що цифрові фінансові послуги є швидшими та дешевшими за традиційні фінансові послуги, а отже, охоплюють більше суб'єктів малого та середнього підприємництва й домогосподарств з низьким рівнем доходів. Хоча цифрові фінансові послуги все ще незначні за масштабом охоплення порівняно з традиційними фінансовими послугами, їх популярність швидко зростає у різних за економічним розвитком країнах (протягом 2014–2017 рр. серед досліджуваних 52 країн цифрова фінансова інклюзія зросла, і навіть у тих регіонах, де розвиток традиційної фінансової інклюзії уповільнювався) [5].

Водночас А. Барахас та інші, розглядаючи фінансову інклюзію як аспект фінансового розвитку, дійшли висновку, що збільшення доступу до фінансових послуг сприятиме розширенню масштабів діяльності суб'єктів господарювання та рівномірному розподілу доходів домогосподарств. При цьому автори застерігають, що політика покращення фінансової інклюзії не повинна націлюватися на певний рівень або на подолання розриву, варто усунути бар'єр конкретного аспекту фінансової інклюзії [6, с. 34].

Наявність рахунку у фінансовій установі⁴. Одним з основних індикаторів фінансової інклюзії є наявність рахунку в фінансовій установі, що може потенційно свідчити про те, що фізична особа має намір здійснювати перерахування, накопичення, кредитування тощо. Протягом останнього десятиліття у світовому вимірі кількість власників рахунків у фінансових установах зросла. Так, згідно з дослідженням Світового банку⁵, у 2017 р. 69% (у 2011 р. – 51%, у 2014 р. – 62%) респондентів віком від 15 років повідомили, що мали рахунок (особистий/спільний) у банку або іншій фінансовій установі чи користувалися послугою мобільних грошей (картки Visa/MasterCard, які прив'язані до балансу рахунку оператора на мобільному телефоні) (рис. 1). У країнах з високим рівнем доходу 94% дорослого населення мають рахунок у фінансовій установі; у країнах, що розвиваються (з низьким або середнім рівнем доходу) – 63%, як і в Україні⁶. Із 69% дорослого населення переважна більшість (64%) має рахунок у банку або іншій фінансовій установі.

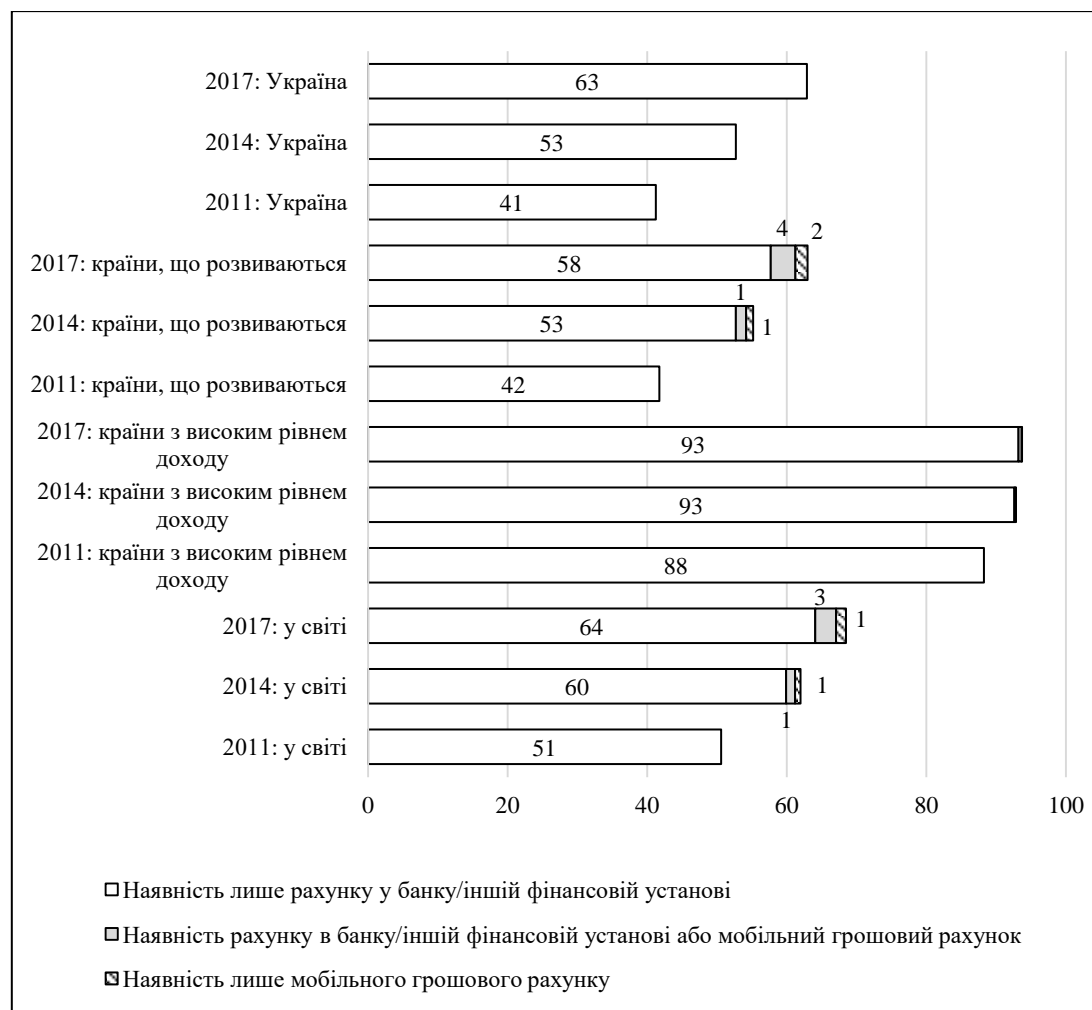
Послуга мобільних грошей являє собою цифровий засіб обміну та зберігання вартості. Це – віртуальний рахунок, пов'язаний з номером мобільного телефону та доступний через SIM-карту. Такі фінансові послуги пропонуються оператором мобільної мережі, і не пов'язані з фінансовими установами, але використовуються для проведення фінансових операцій. Мобільні гроші відрізняються від мобільних гаманців і

⁴ Тут і далі йдеться про всі типи фінансових установ, які пропонують депозитні, чекові й ощадні рахунки, зокрема, банки, кредитні спілки, мікрофінансові установи та поштові відділення (не враховуються небанківські фінансові установи, такі як пенсійні фонди, страхові компанії).

⁵ Глобальне опитування Findex вперше збило дані про мобільні грошові рахунки в 2014 р., дані про Україну відсутні.

⁶ Україна належить до групи країн з нижчим за середній рівнем доходу відповідно до ВНД на душу населення (метод Атласа), який становив 3,370 дол. США станом на 2019 р. (у 2017 р. – 2,380 дол. США). Дані Findex виключають невідконтрольні Уряду України території Донецької та Луганської областей, на яких проживало 10% населення [7].

мобільного банкінгу тим, що останні пов'язані з традиційними банківськими рахунками і передбачають використання програми на мобільному пристрої для доступу та проведення фінансових операцій.

Рис. 1. Частка дорослого населення, яке має рахунки у фінансовій установі, %

Примітка: Тут і далі до “країн, що розвиваються” належать країни з нижчим і вищим за середній рівнем доходу. Станом на 2019 р., згідно з методологією Світового банку, до груп країн належать: країни з низьким рівнем доходу з ВНД – 1,035 дол. США або менше (29 країн); країни з рівнем доходу нижчим за середній з ВНД – 1,036–4,045 дол. США (50 країн); країни з вищим за середній рівнем доходу з ВНД – 4,046–12,535 дол. США (56 країн); країни з високим рівнем доходу з ВНД – 12,536 дол. США або більше (83 країни).

Джерело: складено автором за: GNI per capita 2019. World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD?locations=UA>; [7].

У країнах з нерозвинутою інфраструктурою ринку фінансових послуг мобільні телефони, в тому числі завдяки інтернету, стають альтернативою традиційним фінансовим установам. Вони сприяють доступності до більш широкого спектра фінансових продуктів і послуг. Так, з 2014 р. по 2017 р. частка власників рахунків⁷, які здійснюють платежі з використанням мобільних телефонів та інтернету, зростає: у глобальному вимірі – з 67% до 76%; в країнах, що розвиваються – з 57% до 70%⁸.

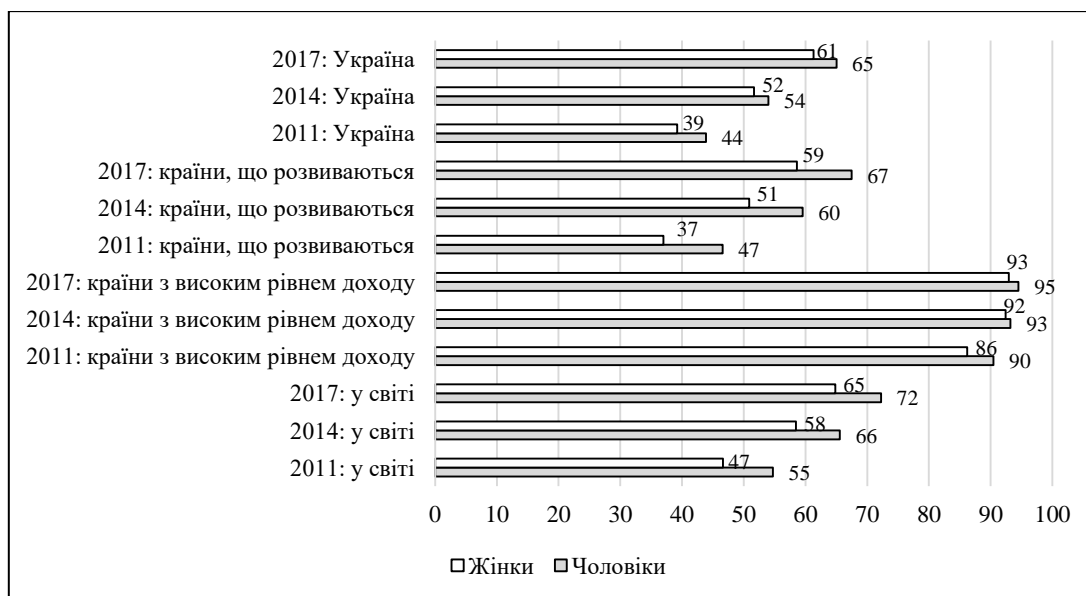
Хоча з 2011 р. спостерігається зростання кількості рахунків у фінансових установах, жінки все ще рідше, ніж чоловіки, мають рахунок, який відкрито у фінансовій установі: у світі гендерний розрив становить 7% (практично такий само, як і в 2011 р. та 2014 р.). В Україні ж відсутній помітний гендерний розрив у володінні рахунком (лише 4%), як і в середньому серед країн з високим рівнем доходу, на відміну від країн, що розвиваються (рис. 2).

У той час, як у країнах з високим рівнем доходу немає значного розриву у володінні рахунками між багатими та бідними прошарками населення, у світі бідніші верстви населення рідше володіють рахунком у фінансовій установі: серед 60% найбагатших домогосподарств 74% мають рахунок у фінансовій установі, але серед 40% найбідніших домогосподарств лише 61%. В Україні розрив у володінні рахунками у фінансовій установі між багатими та бідними верствами населення скорочується, як і в країнах, що розвиваються, і становить 16% (рис. 3).

Наявність рахунків є також нижчою серед молодих людей та економічно неактивного населення (безробітних). У світі 74% економічно активного населення (працюють або шукають роботу) мають рахунок у фінансовій установі, тоді як серед безробітних – лише 59% (рис. 4).

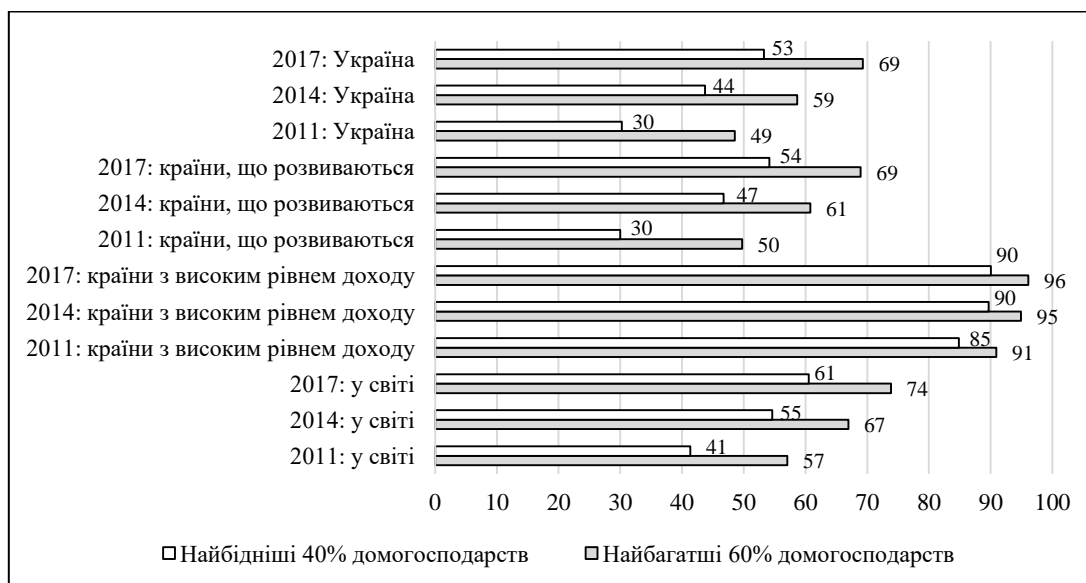
⁷ Станом на 2017 р. у світі близько 1,1 млрд дорослого населення або приблизно дві третини населення, яке не користується банківськими послугами, має мобільний телефон [8, с. 92]. За даними всесвітнього опитування Gallup 2017 р., 93% дорослого населення в країнах з високим рівнем доходу мають мобільний телефон, тоді як в країнах, що розвиваються, – 79%, в Україні – 90%. У цілому в світі жінки рідше, ніж чоловіки, мають мобільний телефон: в країнах, що розвиваються, гендерний розрив – 10% (84% чоловіків та 74% жінок володіють мобільним телефоном) [8, с. 86]. Так само, як і серед населення, яке не користується банківськими послугами, у світі 72% чоловіків і 62% жінок володіють мобільним телефоном [8, с. 92]. У світовому вимірі 85% дорослого населення, яке проживає у 60% найбагатших домогосподарств, мають мобільний телефон, порівняно з 76% дорослого населення, яке належить до найбідніших 40% домогосподарств. Щодо наявності як мобільного телефону, так і доступу до інтернету, то в країнах з високим рівнем доходу їх мають 82% опитаних. У країнах, що розвиваються, лише 40% дорослого населення (або приблизно половина власників мобільних телефонів) мають доступ до обох технологій, з них: 43% чоловіків і 37% жінок, 48% дорослого населення з найбагатших 60% домогосподарств та 28% дорослого населення із 40% найбідніших [8, с. 86].

⁸ Согласно сведениям из базы данных Global Findex, охват финансовыми услугами растет, но разрывы сохраняются: пресс-релиз. Всемирный банк. 19 квітня 2018 р. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2018/04/19/financial-inclusion-on-the-rise-but-gaps-remain-global-findex-database-shows>.

Рис. 2. Частка дорослого населення, яке має рахунки у фінансовій установі, за статтю, %

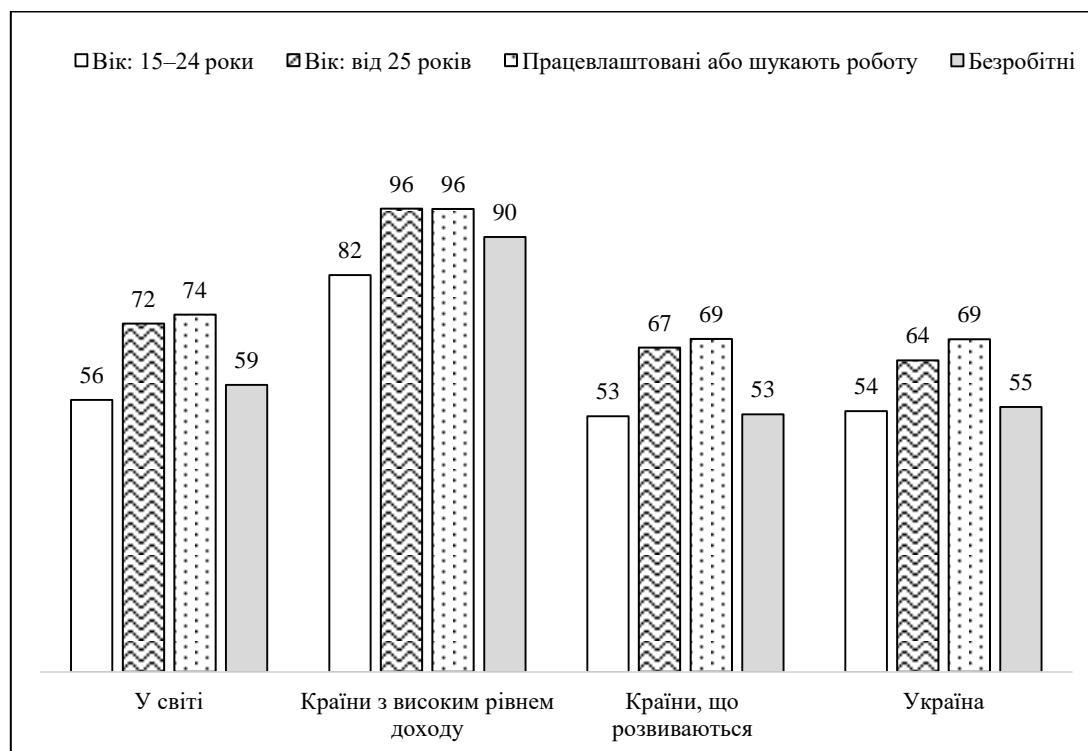
Джерело: складено автором за: [7].

Рис. 3. Частка дорослого населення, яке має рахунки у фінансовій установі, за рівнем доходу, %

Джерело: складено автором за: [7].

У країнах з високим рівнем доходу безробітне та економічно активне населення має практично однакові шанси для володіння рахунком (розрив становить 6%), тоді як у країнах, що розвиваються, розрив між групами населення за зайнятістю є значно більшим (16%), як і в Україні (14%). Глобальний розрив між групами населення у світі за віковою ознакою перевищує (16%) вітчизняний рівень розриву (10%).

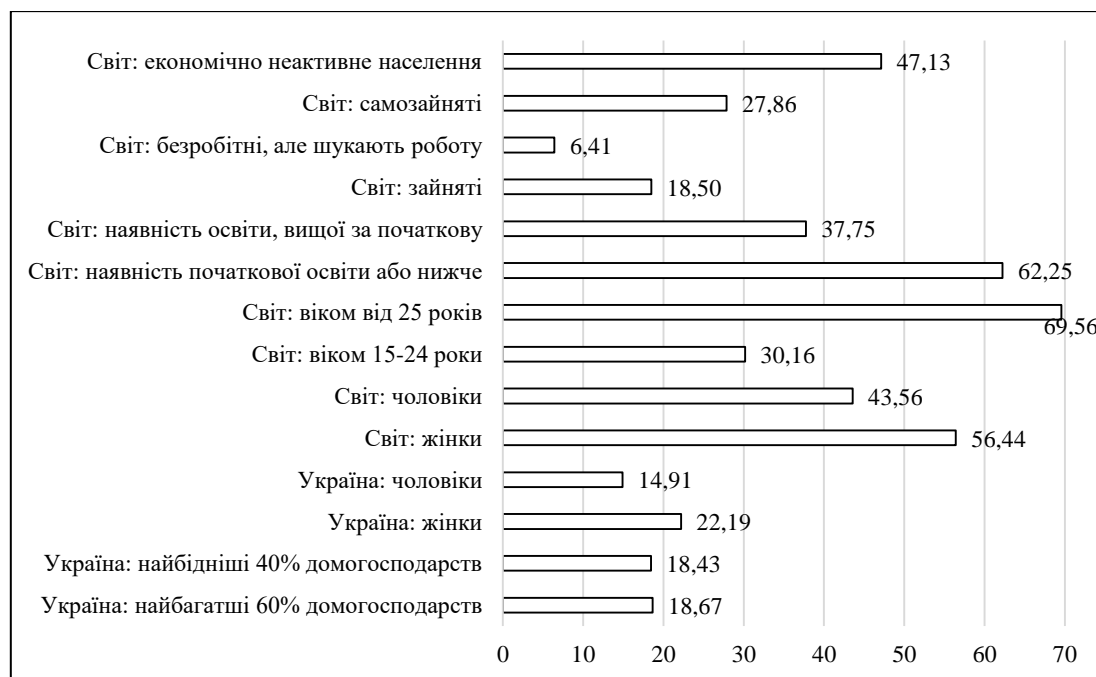

Рис. 4. Частка дорослого населення, яка мала рахунки у фінансовій установі, у 2017 р., за віком і зайнятістю, %

Джерело: складено автором за: [7].

За підрахунками Світового банку, у 2017 р. у світі близько 31%, або 1,7 млрд дорослого населення (з яких 56%, або 980 млн осіб – жінки) не мали рахунку у фінансовій установі або мобільного грошового рахунку (у 2014 р. – 2 млрд осіб). В Україні цей показник становив 14,2 млн осіб. Глобально половина дорослого населення, яке не користується банківськими послугами, походить із 40% найбідніших домогосподарств, а інша половина проживає в 60% найбагатших домогосподарств. У світі 30% населення, яке не користується банківськими послугами, віком 15–24 роки (в країнах, що розвиваються – 23%); 62% населення, яке не користується банківськими послугами, мають низький рівень освіти; 47% населення, яке не користується банківськими послугами, є економічно неактивним (рис. 5).

Рис. 5. Частка дорослого населення без рахунку у фінансовій установі, станом на 2017 р., %

Джерело: складено автором за: [7].

Найпоширенішою причиною відсутності фінансового рахунку у світі, як і в Україні, є недостатня кількість коштів у населення для користування рахунком (62%, а в Україні – 28,8%), а другою причиною є відсутність потреби у фінансових послугах (30%, а в Україні – 3,5%). Приблизно чверть опитаних вказали бар'єрами вартість (26%, а в Україні – 19,8%) і відстань (22%, а в Україні – 11,1%), та той факт, що член родини вже має рахунок у фінансовій установі (26%, а в Україні – 10,5%). На відсутність документації (наприклад, довідок про заробітну плату або документів, що посвідчують особу) вказали 20% (в Україні – 4,1%) дорослого населення, а на релігійні причини – 6% (в Україні – 1,5%). Недовіра ж до фінансової системи є більшим бар'єром для українців (24,9%), ніж у світі (16%).

Крім показників володіння рахунком у фінансовій установі більш репрезентивними в оцінці рівня попиту населення на фінансові послуги та продукти є індикатори користування таким рахунком.

Використання фінансового рахунку з метою проведення розрахунків. У світі майже чверть дорослого населення отримує виплати від уряду – заробітну плату в державному секторі, пенсію або соціальні виплати (субсидії, допомоги по безробіттю або виплати на освіту чи медичні витрати): у країнах з високим рівнем доходу – 43%,

у країнах, що розвиваються, – 19%. Згідно з даними Findex⁹, у 2017 р. у світі серед респондентів, які вже мають рахунок у фінансовій установі, приблизно 80 млн осіб відкрили свій перший рахунок для отримання виплат заробітної плати у державному секторі, зокрема 35 млн жінок; близько 140 млн власників рахунків відкрили свій перший рахунок для отримання державних трансфертів, зокрема 80 млн жінок; близько 120 млн дорослого населення відкрили свій перший рахунок для отримання пенсії [8, с. 95].

У цілому, чим вищий рівень доходу в країні, тим більшою є частка людей, які отримують соціальні виплати через рахунок у фінансовій установі. Так, у країнах з високим рівнем доходу 80% респондентів, які отримують соціальні виплати, повідомляли, що одержують їх на рахунок, який відкрито у фінансовій установі, у той час як у країнах з вищим за середній рівнем доходу – 74%, в країнах з нижчим за середній рівнем доходу – тільки 55%, у країнах з низьким рівнем доходу – 39%. В Україні переважна більшість осіб, які отримують державні виплати, отримує їх на рахунок у фінансовій установі.

Відповідно до даних Findex, у 2017 р. у світі близько 200 млн дорослого населення відкрили свій перший рахунок у фінансовій установі для отримання виплат заробітної плати у приватному секторі: 85 млн жінок; а також 50 млн дорослого населення серед найбідніших 40% домогосподарств [8, с. 97]. У цілому в країнах з високим рівнем доходу більшість (85%) отримують заробітну плату в приватному секторі на рахунок; в той час як в країнах, що розвиваються – лише половина (46%) опитаних. Гендерний розрив є приблизно однаковим як в країнах, що розвиваються, так і в країнах з високим рівнем доходу: чисельність жінок, які отримують заробітну плату у приватному секторі на рахунок у фінансовій установі, є на 4% меншою, ніж чоловіків.

Так само і переважна більшість опитаних у країнах з високим рівнем доходу здійснювала комунальні розрахунки безпосередньо з фінансового рахунку, а в країнах, що розвиваються, – лише близько чверті респондентів. У цілому в 2017 р. у світі 57% дорослого населення повідомили, що протягом останніх 12 місяців регулярно здійснювали оплату комунальних послуг (у країнах з високим рівнем доходу – 77%, а в країнах, що розвиваються, – 53%). Водночас близько 15% дорослого населення у країнах, що розвиваються, отримують виплати за продаж сільськогосподарської продукції¹⁰ і майже всі готівкою, як і в Україні. Щодо грошових переказів, то у країнах, що розвиваються, майже половина респондентів (46%, а в Україні – 8%) використовують рахунок у фінансовій установі, тоді як 27% (в Україні – 10%) надають перевагу готівці, 19% – переказують кошти через оператора грошових переказів (в Україні – 3%) та 8% – іншим способом (в Україні – 2%).

⁹ Перше глобальне опитування завершено Світовим банком у 2011 р., друге – у 2014 р., останнє – у 2017 р. (станом на вересень 2020 р.).

¹⁰ До цієї категорії належать: платежі за сільськогосподарську продукцію; платежі від індивідуальних підприємців (відсоток респондентів, які повідомили, що особисто отримували кошти як власники бізнесу, від продажу товарів або від надання послуг, зокрема роботу на умовах неповного робочого дня).

Проведення цифрових платежів¹¹ зростає: у світі на 11% збільшилася частка осіб, які повідомили, що здійснили або отримали принаймні один цифровий платіж за допомогою свого рахунку у фінансовій установі протягом останніх 12 місяців: з 41% у 2014 р. до 52% у 2017 р. (або 76% власників рахунків). Якщо в країнах з високим рівнем доходу ця частка становила 91% дорослого населення (або 97% власників рахунків), то у країнах, що розвиваються, цей індикатор не значно збільшився, і становить 44% дорослого населення (у 2014 р. – 32%) або 70% (у 2014 р. – 57%) власників рахунків. В Україні також зростає показник проведення цифрових платежів, який є високим серед країн, що розвиваються. (Див. рис. 6).

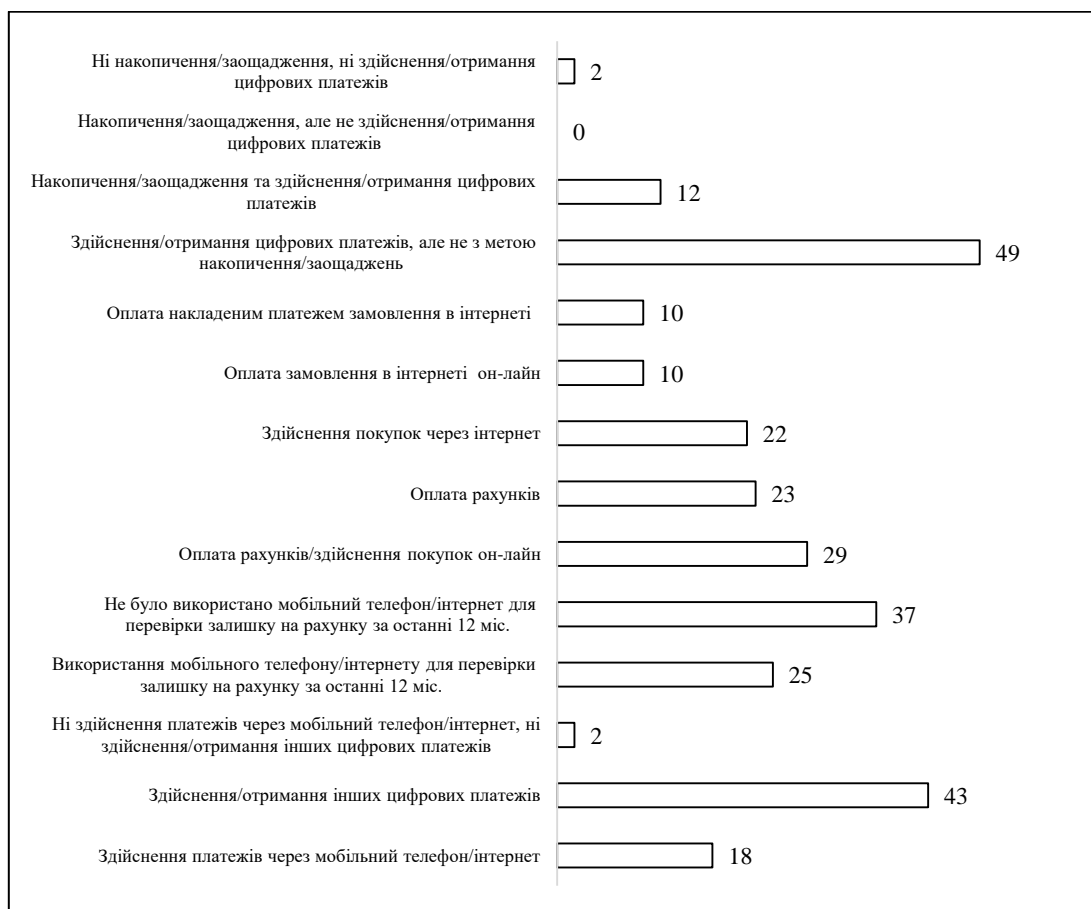
Рис. 6. Частка дорослого населення з рахунком у фінансовій установі, за здійсненням цифрових платежів, %

Джерело: складено автором за: [7].

В той час як в країнах з високим рівнем доходу 51% дорослого населення (55% власників рахунків) повідомили, що здійснили принаймні одну фінансову операцію протягом останніх 12 місяців за допомогою мобільного телефону або інтернету, в країнах, що розвиваються, лише 19% дорослого населення (30% власників рахунків), а в Україні – 18%. У країнах з високим рівнем доходу 56% дорослого населення, які мають рахунок у фінансовій установі, користуються мобільним телефоном або інтер-

¹¹ Згідно з методологією Findex, цей індикатор відображає відсоток респондентів, які використовували мобільні гроші, дебетову/кредитну картку або мобільний телефон для відправлення/отримання грошей з рахунку у фінансовій установі або використовували Інтернет для оплати рахунків, зокрема, платежі за сільськогосподарську продукцію, соціальні виплати, пенсії.

нетом для перевірки залишку на рахунку, в країнах, що розвиваються – в середньому 18% дорослого населення, в Україні – 25%. Водночас у країнах з високим рівнем доходу в середньому 52% дорослого населення користувалися інтернетом для оплати рахунків протягом останніх 12 місяців (для здійснення покупок – 59%), а в країнах, що розвиваються, – 16% (для здійснення покупок – 7%), в Україні – 23% (для здійснення покупок – 22%). При цьому в середньому в усіх країнах, що розвиваються, крім Китаю, 53% дорослого населення, які здійснили покупку в інтернеті протягом останніх 12 місяців, оплатили накладним платежем (в Україні лише 10%). (Див. рис. 7).

Рис. 7. Частка дорослого населення України, яке здійснювало цифрові платежі, у 2017 р., %

Примітка: Згідно з методологією Findex, цей індикатор охоплює відсоток респондентів, які проводили оплати/покупки через рахунок у фінансовій установі або за допомогою мобільних грошей чи інтернету.

Джерело: складено автором за: [7].

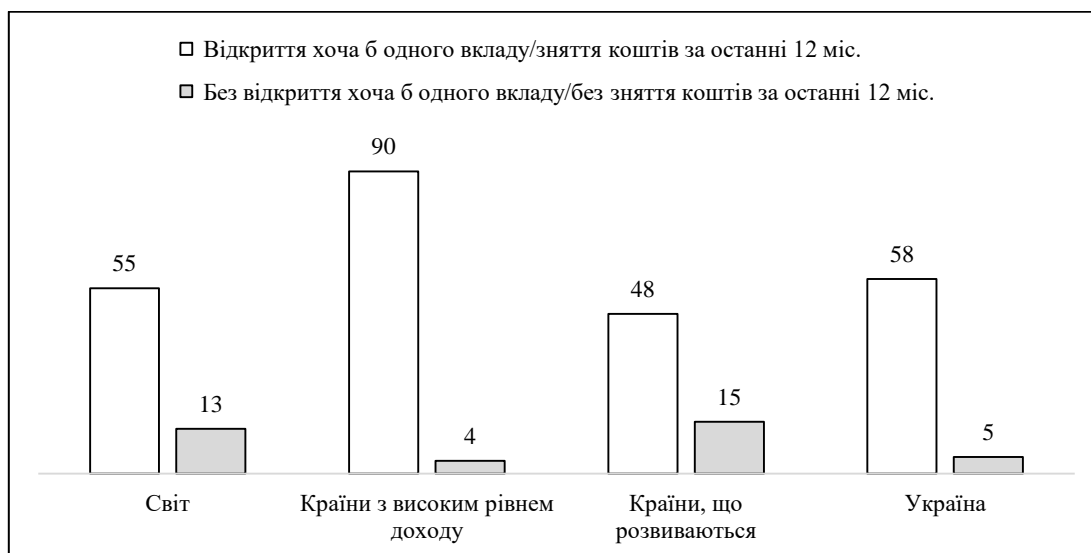
У країнах з високим рівнем доходу 80% дорослого населення повідомили, що протягом останніх 12 місяців використовували дебетову або кредитну картку для здійснення принаймні одного платежу, а в країнах, що розвиваються, це зробили лише 22% (рис. 8). У країнах з високим рівнем доходу в середньому 89% власників рахунків (83% дорослого населення) відповіли, що володіють дебетовою карткою, а три чверті власників рахунків заявили, що використовували картку для здійснення покупок. Крім того, в країнах, що розвиваються, лише 63% власників рахунків (40% дорослого населення) сповістили, що мають дебетову картку, і лише половина з них повідомили, що використовували її для здійснення покупок. Населення в Україні вирізняється високим рівнем володіння та використання дебетової картки: майже половина опитаних, які мають дебетову картку, використовували її для здійснення покупок. Щодо кредитних карток, то в країнах з високим рівнем доходу 55% дорослого населення відповіли, що мають їх. Водночас у країнах, які розвиваються, рівень володіння кредитними картками залишається низьким: у середньому лише 10% дорослого населення повідомили їх наявність. Як у країнах з високим рівнем доходу, так і в країнах, що розвиваються, частка власників кредитних карток, які повідомили, що користувались картою протягом останніх 12 місяців, перевищує 80%.

Рис. 8. Частка дорослого населення з рахунком у фінансовій установі, яке здійснювало цифрові платежі з використанням кредитних/дебетових карток у 2017 р., %

Джерело: складено автором за: [7].

У глобальному вимірі у 2017 р. 13% дорослого населення (або 20% власників рахунків) повідомили, що мають неактивні рахунки (без відкриття депозиту чи зняття коштів): зокрема, в країнах з високим рівнем доходу – 4%, що співставно з українським рівнем – 5%, в той час як у країнах, що розвиваються, – 15% (рис. 9).

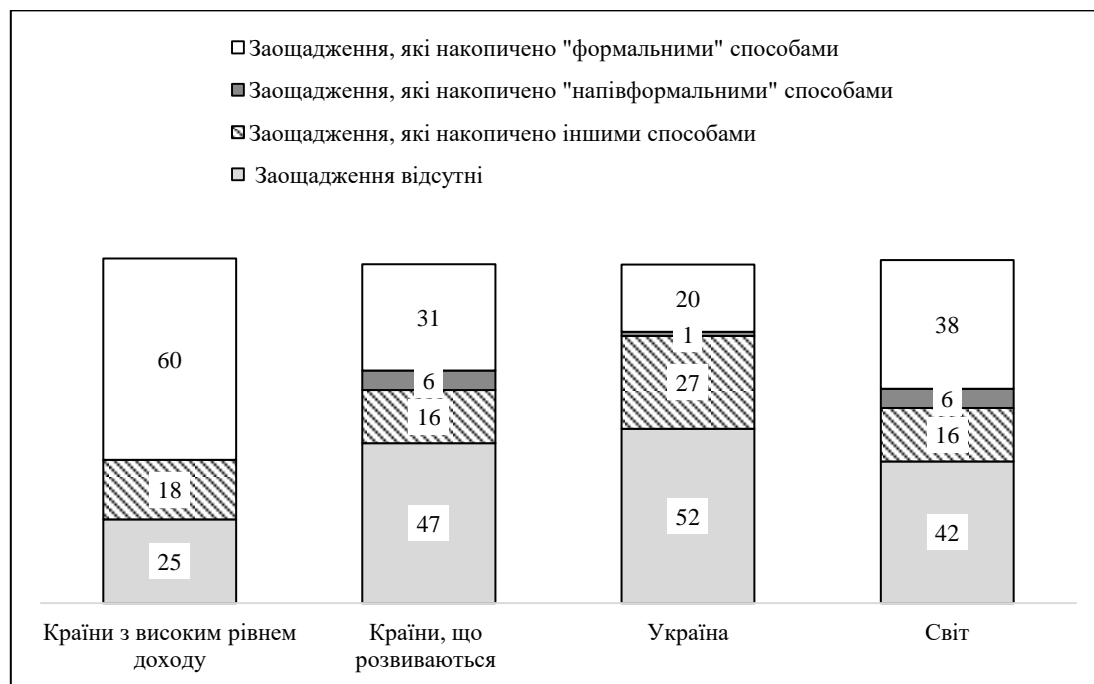
Рис. 9. Частка дорослого населення з неактивним рахунком у фінансовій установі, у 2017 р., %

Джерело: складено автором за: [7].

Використання рахунку з метою накопичення заощаджень. У той час як протягом 2011–2017 рр. частка дорослого населення з рахунком у фінансовій установі зростає з 51% до 69%, частка опитаних, які повідомили, що заощадили у фінансових установах протягом останніх 12 місяців, зростає лише на 5% (з 22% до 27%). У 2017 р. у світі 38% власників рахунків повідомили, що використовували рахунки у фінансовій установі для заощаджень (і 42% не заощаджували) протягом останніх 12 місяців (рис. 10). Використання рахунків для заощаджень є нижчим навіть у тих країнах, де частка дорослого населення, що має рахунок у фінансовій установі, сягнула близько 70% і більше. Отже, наявність рахунку не означає, що споживачі схильні до заощаджень.

У 2017 р. 48% дорослого населення у світі повідомили, що протягом останніх 12 місяців заощадили кошти: якщо в країнах з високим рівнем доходу – 71% дорослого населення, то в країнах, що розвиваються, – 43%. Серед респондентів частка осіб, які заощаджували “формальними” способами, становила понад три чверті – в країнах з високим рівнем доходу, але менше ніж половина – в країнах, що розвиваються. Як у країнах з високим рівнем доходу, так і в країнах, що розвиваються, 16% дорослого

населення повідомили, що заощаджують іншим чином (через інвестиції, накопичення готівки, придбання предметів розкоші чи нерухомості).

Рис. 10. Частка дорослого населення, яке накопичувало заощадження протягом останніх 12 місяців, у 2017 р., %

Примітка. Категорія “формальних” заощаджень охоплює доросле населення, яке зберігало будь-які кошти в банку або у фінансовій установі іншого типу протягом останніх 12 місяців. Дані про “напівформальні” заощадження не збираються в більшості країн з високим рівнем доходу.

Джерело: складено автором за: [7].

У той час як у світі 6% респондентів надають перевагу заощадженням, які накопичено “напівформальними” способами, у небанківській фінансовій установі (в кредитних спілках, ощадно-позичкових асоціаціях тощо), в Україні – це непоширений метод заощадження коштів. Хоча для населення, яке не має фінансового рахунку, характерним є нижчий дохід, а отже, менша схильність до заощаджень, станом на 2017 р. у світі тільки 28% дорослого населення, яке не користується банківськими послугами, повідомили, що заощадили “формальними”, 9% – “напівформальними”, 17% – іншими способами. У цілому чоловіки та жінки приблизно однаковою мірою використовують рахунок у фінансовій установі для заощадження (рис. 11). Як у країнах з високим рівнем доходу (розрив – 23%), так і в країнах, що розвиваються (розрив – 16%), доросле населення з групи найбідніших 40% домогосподарств, рідше повідомляло про те, що “формально” заощаджувало, ніж те, що належить до 60% найбагатших домогосподарств.

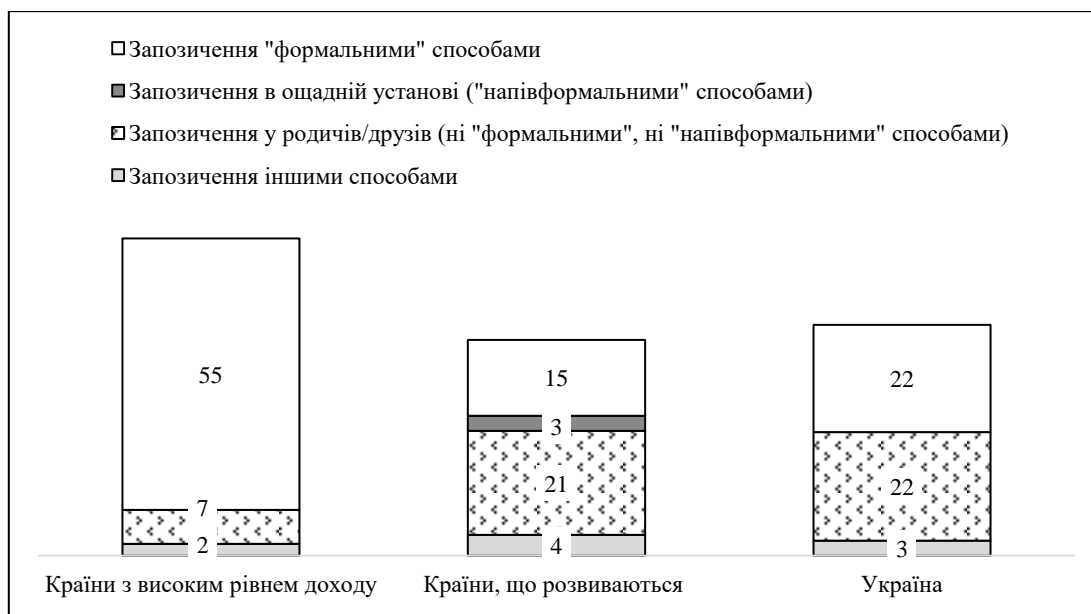

Рис. 11. Частка дорослого населення, яке накопичувало кошти протягом останніх 12 місяців, у 2017 р., за статтю та рівнем доходу, %

Джерело: складено автором за: [7].

Використання рахунку з метою отримання позик. У 2017 р. в глобальному вимірі 47% дорослого населення повідомили, що отримували позики протягом останніх 12 місяців: у країнах з високим рівнем доходу – 64%, а в країнах, що розвиваються – 44%. У країнах з високим рівнем доходу переважали позики у традиційній фінансовій установі або за допомогою кредитної картки, а в країнах, що розвиваються, половина позичальників віддає перевагу запозиченням у членів родини або друзів (рис. 12). У країнах з високим рівнем доходу запозичення за допомогою кредитної картки домінує у “формальному” запозиченні: приблизно дві третини опитаних позичали за допомогою кредитної картки. У країнах, що розвиваються, незважаючи на постійне зростання використання кредитних карток, лише 8% респондентів повідомили про запозичення через кредитну картку. В Україні доросле населення однаковою мірою користується позиками як “формальними”, так і “неформальними” способами.

Рис. 12. Частка дорослого населення, яке позичало кошти протягом останніх 12 місяців, за статтю та рівнем доходу, у 2017 р., %

Примітка. До категорії "формальних" способів належать запозичення у банку/іншій фінансовій установі або за допомогою кредитної картки.

Джерело: складено автором за: [7].

Проникнення фінансових послуг. В Україні як фізичні особи, так і суб'єкти господарської діяльності частіше відкривають поточні рахунки у національній валюті. За підсумками 2019 р. при чисельності населення 41,9 млн (у 2018 р. – 42,2 млн) осіб у 75 банках (у 2018 р. – 78) обслуговується 61,9 млн клієнтів (у 2018 р. – 56,7 млн). Поточними та депозитними рахунками володіють 59,4 млн фізичних осіб (у 2018 р. – 54,4 млн); 2,5 млн суб'єктів господарської діяльності (у 2018 р. – 2,3 млн), зокрема 1,4 млн ФОП (у 2018 р. – 1,3 млн)¹². Частка рахунків фізичних осіб становить 96% усіх відкритих клієнтами рахунків, зокрема фізичними особами відкрито 114,4 млн рахунків, з них 97 млн поточних (в національній валюті – 75,7%, в іноземній – 9,1%) і 17,4 млн депозитних рахунків (в національній валюті – 14,1%, в іноземній – 1,1%). Суб'єктами господарської діяльності відкрито 4,7 млн рахунків, з них 4,5 млн поточних (в національній валюті – 72,3%, в іноземній – 23,4%) і 0,2 млн депозитних (в національній валюті – 4,3%, в іноземній – 0,4%) рахунків¹³. Дані свідчать про тенденцію зростання кількості відкритих клієнтами рахунків у банках.

¹² Річний звіт Національного банку України за 2018 рік. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2018-rik>

¹³ Кількість клієнтів та рахунків у банках у 2019 році. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/kilkist-kliyentiv-ta-rahunkiv-v-bankah>

Станом на кінець III кв. 2020 р. населення України зберігає в банках 649 млрд грн (зокрема, в іноземній валюті 43% або 281 млрд грн). Частка валютних депозитів з 2016 р. зменшується, тобто населення віддає перевагу заощадженням в банках у національній валюті, що зумовлено, зокрема, зниженням ставок закладами в іноземній валюті. Незважаючи на поступове зростання депозитного портфеля населення, рівень проникнення депозитних послуг (кошти фізичних осіб/ВВП) є низьким і становить 16,6% (тоді як у посткризові 2008 р. і 2009 р. – 22,1% та 22,6% відповідно), що свідчить про недовіру суспільства до вітчизняної банківської системи¹⁴.

Проникнення банківського споживчого кредитування (чисті кредити фізичним особам/ВВП) знаходиться на низькому рівні і становить усього 3,7% або 144 млрд грн (тоді як в 2008 р. – 25,6% або 254 млрд грн, у 2016 р. – 3,2% або 76 млрд грн), що демонструє неактивне користування населенням кредитними коштами після банківських криз 2008–2009 рр., 2014–2016 рр.¹⁵. Водночас після світової фінансової кризи зростання активів кредитних спілок призупинилося та їх кількість зменшилася більше ніж вдвічі. Станом на III кв. 2020 р. третина кредитних спілок не працює, а майже 70% членів – неактивні: із 442,9 тис. членів лише 27,6% активно користуються послугами кредитних спілок. Обсяг депозитів і кредитів кредитних спілок скоротився у три та два рази відповідно. Розгалуженість кредитних спілок є незначною, незважаючи на розташування у віддалених населених пунктах, де не функціонують інші фінансові установи. Близько 157 кредитних спілок не мають відокремлених підрозділів, і тільки у 13 кредитних спілок є понад 10 відділень¹⁶. Крім того, кредитні спілки не надають онлайн-послуги з дистанційного кредитування через обмеженість ресурсів для технологічного розвитку.

З 2017 р. почав розвиватися ринок небанківських кредитних послуг завдяки зростанню як кількості (станом на III кв. 2020 р. – 965 од., тоді як у 2016 р. – 650 од.), так і активів (станом на III кв. 2020 р. – 186,9 млрд грн, тоді як у 2016 р. – 67,4 млрд грн) фінансових компаній¹⁷. Значну частку кредитного портфеля фінансових компаній складають невеликі за розміром короткострокові споживчі кредити. За I кв. 2020 р. 84,5% від кількості укладених договорів про надання коштів у позику (зокрема, на умовах фінансового кредиту) та 47,8% від сум укладених договорів припадало на договори, строк дії яких не перевищував 30 днів. На середньо- та довгострокові кредити (від 1 року та довше) припадало лише 0,8% від кількості договорів та 9,9% від сум укладених договорів¹⁸. Це свідчить про зростання популярності мікрокредитів серед українців.

¹⁴ Статистика фінансового сектору. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>

¹⁵ Там само.

¹⁶ Дані наглядової статистики. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision?fbclid=IwAR33CHWmVGYoWzq8UdiKzkrkHt2zOmnviMPx4CGX3se1JeT-o-bJ526EzAg#6>

¹⁷ Там само.

¹⁸ Підсумки діяльності фінансових компаній та юридичних осіб (лізингодавців) за I квартал 2020 року. Нацкомфінпослуг. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/FK/FK_I_kv_2020.pdf

Рівень проникнення страхових послуг в Україні (частка страхових премій до ВВП) є досить низьким (“life” та “non-life” у 2019 р. – 1,33%, а у 2005 р. – 1,9%) порівняно із середньосвітовим показником (7,23%) і поступово знижується. Так само низьким є рівень щільності страхування (співвідношення валових страхових премій до кількості населення), і в середньому одна особа витрачає 48,94 дол. США на страховий захист. У 2019 р. лідерами за цим індикатором страхування серед країн, що розвиваються, були Багамські острови (1963 дол. США), у Європі – Швейцарія, у світі – Велика Британія¹⁹. Хоча з 2015 р. обсяги валових страхових премій зростають, рівень страхових виплат (співвідношення валових страхових виплат до валових страхових премій) не підвищується і залишається в діапазоні 26–27%²⁰. Станом на кінець I кв. 2020 р. частка валових страхових премій із загального страхування (“non-life”) становила 89,15% від загального обсягу валових премій, і лише 10,85% було отримано зі страхування життя (“life”)²¹.

Водночас зростає рівень проникнення безготівкових розрахунків як за кількістю, так і за сумами (рис. 13). Станом на кінець III кв. 2020 р. 55,2% обсягу операцій (за сумою) з картками було проведено безготівково. При цьому найбільша частка припадає на перекази з картки на картку – 42,4%, операції у мережі інтернет – 29,4%, розрахунки з використанням платіжних терміналів – 26,9%, операції у пристроях самообслуговування – 1,3%. Найактивнішими (за кількістю операцій) були розрахунки з використанням платіжних терміналів – 50,2%, операції у мережі інтернет – 36,3%, перекази з картки на картку – 12,3%, операції у пристроях самообслуговування – 1,2%. Таким чином, українці надають перевагу платіжним терміналам (половина розрахунків), але використовують їх для проведення безготівкових операцій на меншу суму (середній чек 223 грн), ніж перекази з картки на картку (1438 грн)²². Зростання безготівкових операцій зумовлено розширенням платіжної інфраструктури. Так, станом на кінець III кв. 2020 р. кількість платіжних терміналів у розрахунку на 1 млн населення України становила 8,92 тис. шт. (у 2008 р. – 2,53 тис. шт.), банкоматів – 0,83 тис. шт. (у 2008 р. – 0,61 тис. шт.). При цьому понад 85% від усіх торговельних POS-терміналів забезпечують безконтактну оплату²³. У цілому завдяки поширенню безготівкових розрахунків рівень готівки у вітчизняній економіці (відношення готівкових коштів в обігу поза

¹⁹ Largest emerging markets worldwide in 2019, by insurance density. Statista Research Department, October 20, 2020. URL: <https://www.statista.com/statistics/276068/insurance-penetration-in-selected-emerging-countries-worldwide>

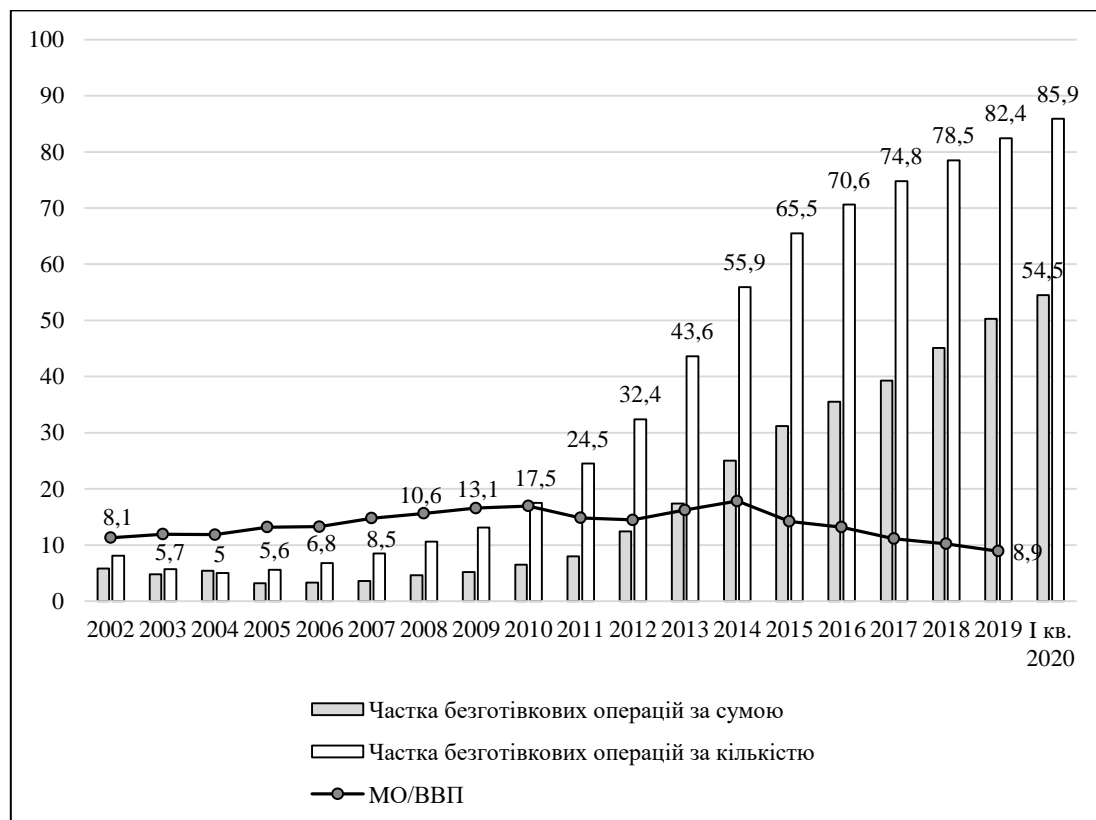
²⁰ Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html>

²¹ Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. Нацкомфінпослуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html>

²² Розподіл безготівкових операцій з використанням платіжних карток за 9 міс. 2020 року. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rozpodil-bezgotivkovih-operatsiy-z-vikoristannyam-platijnih-kartok-9-misyatsiv-2020-roku>

²³ Оверсайт інфраструктур фінансового ринку. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/oversite>

банками до ВВП) поступово знижується, що демонструє позитивний тренд поглиблення фінансової інклюзії населення.

Рис. 13. Частка безготівкових операцій з використанням електронних платіжних засобів і рівень готівки в економіці, у 2002 – I кв. 2020 р., %

Джерело: складено автором за: Статистика фінансового сектору. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>

Висновки. Протягом останнього десятиліття за більшістю показників використання фінансових послуг і продуктів фінансова інклюзія зростає, при цьому серед країн, що розвиваються, Україна посідає досить високі позиції. Якщо в країнах, що розвиваються, спостерігається стрімке зростання чисельності власників рахунків у фінансових установах, то в розвинутих країнах цей процес є повільнішим. У цілому темп прискорюється, зокрема, завдяки поширенню використання мобільних телефонів та інтернету для здійснення фінансових операцій. Водночас, попри проведені комплексні заходи у сфері активізації кредитування та заощаджень, а також платіжних розрахунків, у більшості країн, що розвиваються, рівень використання населенням фінансових послуг все ще залишається низьким.

Незважаючи на світову тенденцію до зростання чисельності власників рахунків у фінансовій установі, зберігається нерівність за гендерною належністю та за рівнем доходу. Відсутність банківських рахунків також пов'язана з недостатньою зайнятістю, зокрема, через нерівноправну участь жінок в економіці. В Україні ж немає потреби у пріоритетності фінансової інклюзії користувачів за віком або статтю, оскільки ці розриви є помірними порівняно зі світовим рівнем.

У цілому населення в країнах з високим рівнем доходу, яке володіє рахунком у фінансовій установі, більшою мірою є економічно активним, заможнішим і частіше офіційно заощаджує, ніж у країнах, що розвиваються. Більшість населення, яке позиचाє безпосередньо у фінансовій установі або шляхом використання кредитної картки, походить з країн з високим рівнем доходу. Тим часом позичальники в країнах, що розвиваються, найчастіше звертаються за позиками до членів сім'ї чи друзів. Хоча Україна досягла вагомих успіхів у розширенні фінансової інклюзії з позицій попиту, проте основними причинами відсутності рахунку в українців залишаються недостатня кількість коштів і недовіра до фінансових установ, що відображається на досить низькому рівні офіційних заощаджень. Так, переважаючими є запозичення “неформальними” способами, а саме у родичів і друзів, ніж у фінансовій установі.

Серед населення, яке не володіє рахунком у фінансовій установі, але отримує готівкою державні виплати або заробітну плату в приватному секторі, чи отримує готівкові кошти за продаж сільськогосподарської продукції, більшість володіє мобільним телефоном. Це актуалізує розвиток не тільки цифрових, але й мобільних платежів, поширення яких може заохотити частіше використовувати фінансові рахунки при проведенні роздрібних операцій. Мобільні оператори можуть виконувати платіжні функції банківських карток, тим самим сприяючи розвитку мобільних фінансових послуг. Проте підтримка зростання використання мобільних грошей залежатиме від поширення фінансової та інформаційної технологічної інфраструктури.

З іншого боку, населення неактивно користується рахунками у фінансових установах через відсутність опції проведення розрахунків цифровим способом (наприклад, при здійсненні комунальних платежів). Для уряду перехід від готівкової до цифрової форми проведення розрахунків означатиме зниження рівня корупції²⁴. Проте лише популяризація цифрових фінансових послуг суттєво не покращить добробут населення. Відповідно, для активізації використання населенням фінансових послуг варто впроваджувати програми із зміцнення цифрової та фінансової грамотності, при цьому враховуючи потреби користувачів “виключених” з фінансової екосистеми, таких як жінки та бідні верстви населення²⁵.

Підвищення фінансової грамотності відіграє ключову роль у розширенні фінансової інклюзії, оскільки краще обізнане населення з більшою ймовірністю користуватиметься доступними фінансовими послугами. Водночас широке використання

²⁴ Demirgüç-Kunt A., Muller C. Financial Inclusion in Europe and Central Asia – the Way Forward? The World Bank. April 5, 2019. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2019/04/05/financial-inclusion-in-europe-and-central-asia-the-way-forward>

²⁵ Там само.

фінансових послуг відбувається не тільки за рахунок розвитку фінансових навичок громадян через просвітні заходи або отримання досвіду роботи з банками, але й за рахунок відновлення довіри до банківської системи. Так, незважаючи на тривале підвищення рівня володіння фінансовими рахунками, ключовим бар'єром щодо їх активного використання залишається недовіра до фінансових установ, що в т.ч. характеризує незацікавленість українців у фінансових послугах, і як наслідок призводить до фінансової "ексклюзії" населення. Відповідно, зміцнення довіри до фінансових установ завдяки посиленню вимог до захисту персональних даних клієнтів банками, підвищенню суми гарантованих державою вкладів та у цілому забезпеченню стабільності банківської системи є умовою активізації використання послуг регульованого фінансового ринку.

Перспективним напрямом дослідження є оцінка рівня фінансової інклюзії з позиції пропозиції фінансових послуг (вимірів доступу та якості), що дасть змогу узагальнити інформацію про рівень охоплення населення фінансовими продуктами та послугами.

Список використаних джерел

1. Попова О.Л. Інклюзивний розвиток: нова концепція чи оновлення концепції сталого розвитку? *Економіка і прогнозування*. 2020. № 1. С. 128–141. <https://doi.org/10.15407/eip2020.01.128>
2. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. 2020. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4
3. Demircug-Kunt A., Hu B., Klapper L. Financial Inclusion in the Europe and Central Asia Region: Recent Trends and a Research Agenda. *World Bank Policy Research Working Paper*. 2019. No. 8830. 33 с. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-8830>
4. Allen F., Demircug-Kunt A., Klapper L., Martinez Peria M. The Foundations of Financial Inclusion : Understanding Ownership and Use of Formal Accounts. *World Bank Policy Research Working Paper*. 2012. No. 6290. 59 с. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12203>
5. Sahay R., Eriksson von Allmen U., Lahreche A., Khera P., Ogawa S., Bazarbash M., Beaton K. The Promise of Fintech in the Post COVID-19 Era. *IMF Monetary and Capital Markets Department Paper*. 2020. No. 20/09. 83 с. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Departmental-Papers-Policy-Papers/Issues/2020/06/29/The-Promise-of-Fintech-Financial-Inclusion-in-the-Post-COVID-19-Era-48623>
6. Barajas A., Beck T., Belhaj M., Naceur S. Financial Inclusion: What Have We Learned So Far? What Do We Have to Learn? *IMF Working Paper*. 2020. August. No. WP/20/157. 51 с. <https://doi.org/10.5089/9781513553009.001>
7. The Global Findex Database. World Bank Group. URL: <http://globalfindex.worldbank.org>
8. Demircug-Kunt A., Klapper L., Singer D., Ansar S., Hess J. The Global Findex Database. Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution. 2018. 131 с. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1259-0>

Отримано 12.10.20 та оновлено 14.12.20

References

1. Popova, O. (2020). Inclusive development: a new concept or an update of the sustainable development concept? *Ekonomika i prognosuvannâ – Economy and Forecasting*, 1, 128-141. <https://doi.org/10.15407/eip2020.01.128> [in Ukrainian]
2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: Resolution. (2015). The General Assembly [in Ukrainian]

3. Demirguc-Kunt, A., Hu, B., Klapper, L. (2019). Financial Inclusion in the Europe and Central Asia Region: Recent Trends and a Research Agenda. *World Bank Policy Research Working Paper*, 8830. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-8830>
4. Allen, F., Demirguc-Kunt, A., Klapper, L., Martinez Peria, M. (2012). The Foundations of Financial Inclusion: Understanding Ownership and Use of Formal Accounts. *World Bank Policy Research Working Paper*, 6290. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12203>
5. Sahay, R., Eriksson von Allmen, U., Lahreche, A., Khera, P., Ogawa, S., Bazarbash, M., Beaton, K. (2020, July). The Promise of Fintech in the Post COVID-19 Era. *IMF Monetary and Capital Markets Department Paper*, 20/09. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Departmental-Papers-Policy-Papers/Issues/2020/06/29/The-Promise-of-Fintech-Financial-Inclusion-in-the-Post-COVID-19-Era-48623>
6. Barajas, A., Beck, T., Belhaj, M., Naceur, S. (2020, August). Financial Inclusion: What Have We Learned So Far? What Do We Have to Learn? *IMF Working Paper*, WP/20/157. <https://doi.org/10.5089/9781513553009.001>
7. The Global Findex Database. World Bank Group. URL: <http://globalfindex.worldbank.org>
8. Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S., Hess, J. (2018). The Global Findex Database. Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1259-0>

Received on 12.10.20 and updated on 14.12.20